

Батурына Алена Львоўна
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт транспарту
e-mail: elbaturina@tut.by

ЛЕС ЯК ЧАСТКА НАЦЫЯНАЛЬнай КУЛЬТУРнай ІДЭНТЫЧНАСЦІ Ў НЯМЕЦКАЙ І ШМАТМОЎНАЙ БЕЛАРУСКАЙ РАМАНТЫЧНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Анатацыя. У артыкуле даследуюцца асаблівасці ўвасаблення тэмы лесу нямецкімі рамантыкамі і беларускімі аўтарамі, творчасць якіх знаходзілася пад уплывам рамантызму. Вылучаецца шэраг матываў, якія звязаныя з тэмай лесу, у тым ліку матыв лёснай адзіноты, вайсковы матыв, матыв лесу як агульнага багацця, матыв палявання. Паказаны агульныя і адметныя рысы азначаных матываў у нямецкай і беларускай рамантычнай літаратуры.

Ключавыя словы: рамантызм, лес, нацыянальная культура, міфалогія, фальклор, матыв лёснай адзіноты, матыв войску, матыв палявання.

Elena Baturina
Belarusian State University of Transport
e-mail: elbaturina@tut.by

WOODLAND AS A PART OF NATIONAL CULTURAL IDENTITY IN GERMAN AND MULTILINGUAL BELARUSIAN ROMANTIC LITERATURE

Abstract. The article investigates the peculiarities of depicting woodland by German writers and multilingual Belarusian writers who were influenced by Romanticism. A number of motives connected with the woodland theme are defined, including woodland solitude, military motive, motive of woodland as common wealth, hunting motive. The author shows common and distinctive features of the mentioned motives in German and Belarusian romantic literature.

Keywords: Romanticism, woodland, national culture, mythology, folklore, Waldeinsamkeit (woodland solitude) motive, military motive, hunting motive.

У свядомасці жыхара германскіх зямель часоў Сярэднявечча лес быў супрацьлегласцю культурнай прасторы. Калі апошняя ўяўлялася сярэднявечнаму чалавеку зонай адноснай бяспекі, то лес, населены дзікімі звярамі і разбойнікамі, хаваў у сабе нешта непрадказальнае і жахлівае. Адлюстраваннем такога ўспрымання лесу, якое было ўласцівае і іншым народам, служаць казкі і легенды старых германцаў: гісторыі пра Зігфрыда і цмока, пра ведзьм і волатаў-людзедаў, якія чакаюць легкадумных падарожнікаў у лёсным гушчары. Гэты насторой дамінаваў

і ў літаратуры: у славу тай перадрамантычнай баладзе Ё. В. Гётэ «Лясны цар» (ці больш дакладна – «Кароль эльфаў», (*Der Erlkönig*)) сэрцы начных падарожнікаў – бацькі і сына, якія скачуць праз цёмны лес, праніцаны жахам. З цемры глядзяць на іх таямнічыя лясныя духі, вабяць да сябе дзіця і забіраюць яго жыццё. Аднак у перыяд рамантызму вобраз лесу ў нямецкай культуры значна змяніўся. Чалавек пачатку XIX стагоддзя, які стаміўся ад цывілізацыі, адчуваў смяротную адзіноту ў гарадскім натоўпе, пакутаваў ад змярцвення пачуццяў і расчалавечвання ў новай сістэме капіталістычных адносінаў, ізноў стаў імкнуцца да прыроды, якая больш не здавалася яму пагрозлівай, а абяцала спакой і вяртанне душэўнай гармоніі. Ідэі Русо аб неабходнасці вяртання да прыроды знайшлі водгук у нямецкіх рамантыкаў, аднак у рамантычны канцэпт лесу таксама ўвайшлі і фальклорныя матывы сярэднявечнага паходжання.

У казачнай навэле Л. Ціка «Бялявы Экберт» (*Der blonde Eckbert*, 1797) з'яўляецца матыў лясной адзіноты (*Waldeinsamkeit*), які стаў аднім з вызначальных для нямецкага рамантызму. У гэтым матыве спалучаецца рамантычная ідэалізацыя прыроды, уласцівае рамантычнаму герою самазаглыбленне ў свой унутраны сусвет і хрысціянская арыентацыя рамантызму, што збліжае матыў *лясной адзіноты* з рэлігійным пустэльніцтвам. Аб радасцях *лясной адзіноты* галоўнай гераіне казкі Берце спявае чароўная птушка: «Лясная адзінота // Якая будзе радаваць мяне // Заўтра, як і сёння // Вечна, // О, як мяне радуе // лясная адзінота»¹. Гераіня казкі знаходзіць прытулак у лясной хаціне, жыве ціхім самотным жыццём. Аднак лес не можа абараніць БERTU ад яе самой, ад слабасці перад спакусамі знешняга сусвету. Адмова ад пустэльніцтва, вяртанне да людзей вядзе гераіню да катастрофы.

Ё. фон Айхендорф апявае лясную ідылію ў вершах «Развітанне» (*Abschied*, 1810), «Самотніца» (*Die Einsame*, 1837), у навэле «Замак Дзюранд» (*Das Schloß Dürande*, 1873). Рэлігійным пачуццём напоўнены верш «Лясная адзінота» (*Waldeinsamkeit*) з цыклу «Вяртанне» (*Der Umkehrende*, 1834): «Лясная адзінота! // Ты – зялёнае мора, // Як далека адсюль // Ляжыць свет! // Спі, як хутка // Надыходзіць прыгожы вечар, // Праз ціхі лес // Льюцца крыніцы, // Маці Божая не спіць. // Яна пяшчотна накрыве цябе // Сваёй зорнай сукенкай // У лясной адзіноце, // Добрай ночы, добрай ночы!»².

Нямецкія рамантыкі нярэдка звярталіся да фальклорных крыніц і творча апрацоўвалі сюжэты аб чароўным лесе і фантастычных істотах, якія яго насяляюць. У рамантычных творах чароўны лес з'яўляецца мяжой паміж рэальным сусветам і фантастычнай прасторай, як ў казках Ф. дэ ла Мот Фукэ «Ундзіна» (*Undine*, 1812)

¹ «Waldeinsamkeit, // Die mich erfreut, // So morgen wie heut // In ewger Zeit, // O wie mich freut // Waldeinsamkeit» [1, S. 174].

² «Waldeinsamkeit! // Du grünes Revier, // Wie liegt so weit // Die Welt von hier! // Schlaf nur, wie bald // Kommt der Abend schön, // Durch den stillen Wald // Die Quellen gehn, // Die Mutter Gottes wacht, // Mit ihrem Sternkleid // Bedeckt sie dich sacht // In der Waldeinsamkeit, // Gute Nacht, gute Nacht!» [2, S. 371].

ці Э. Т. А. Гофмана «Курдупель Цахес, названы Цыноберам» (*Klein Zaches genannt Zinnober*, 1819). Лес – месца сустрэчы з таямнічым: каля лясных калодзежаў, крыніц ці рэчак чакаюць рыцараў русалкі-спакусніцы, лясныя чараўніцы. Вобразы лясных чараўніц увабралі ў сябе элементы старажытных легенд і казанняў аб эльфах і русалках – духах прыроды ў міфалогіі народаў Еўропы. Вобраз лясной жанчыны, як і вобраз воднай чараўніцы, найчасцей спалучаецца з матывам спакушэння (русалка ці фея спакушае вандроўніка і забірае ў іншасвет), а таксама з матывам парушанага абяцання і пакарання, калі гарманічнае жыццё чалавека і яго чароўнай жонкі руйнуецца праз празмерную цікаўнасць мужа (матыв Мелюзіны) ці здраду з іншай жанчынай (матыв Ундзіны). Гэта ўстойлівая сістэма матываў карысталася папулярнасцю на ўсім працягу развіцця рамантычнай плыні: да яе звярталіся як раннія рамантыкі (Л. Цік «Цудоўная гісторыя пра Мелюзіну» (*Sehr wunderbare Historie von der Melusina*, 1800); «Рунэнберг» (*Der Runenberg*, 1804)), так і прадстаўнікі позняга рамантызму (Ё. фон Айхендорф «Лясная размова» (*Waldgespräch*, 1812); «Чараўніца ў лесе» (*Die Zauberin im Walde*, 1808); «Лясная дзяўчына» (*Waldmädchen*, 1834); «Палонны» (*Der Gefangene*, 1812)).

Лес займае надзвычай важнае месца ў нямецкай нацыянальнай культуры. Вобраз лесу як калыскі нямецкай нацыі вядзе свой пачатак ад працы «Германія» рымскага гісторыка Тацыта (прыблізна 55–120 гг.), які пісаў пра землі на ўсход ад Рэйна – дзікія мясціны, зарослыя непразрыстымі лясамі і населеныя вольнымі і ваяўнічымі дзікунамі-германцамі. У перыяд рамантызму, у асаблівасці падчас антынапалеонаўскіх войнаў, легенды аб мужных продках немцаў, іх правадыры Германе (Герман ці Арміній – гістарычная фігура, ваяр-херуск, які ўзначаліў германскія плямёны падчас барацьбы супраць рымлян), перамозе над рымлянамі ў Тэўтабургскім лесе, ляглі ў аснову нямецкага нацыянальнага міфу.

У нямецкім рамантычным дыскурсе лес нярэдка выступае як «месца сілы», дзе магчыма адчуць сакральную сувязь з продкамі. Такое значэнне надае лесу К. Брэнтана ў «Рэйнскіх казках» (*Rheinmärchen*, 1812): галоўны герой накіроўваецца ў Шварцвальд, «Чорны лес», каб сустрэцца з продкамі, даведацца пра сваё паходжанне і потым стаць каралём. Ё. фон Айхендорф чуе ў шолаху дрэў нямецкага лесу голас мінулага, які заклікае новае пакаленне да вялікіх спраў: «Я ведаю там лес, // Які шапаціць зялёнымі кронамі, // Па-братэрску сплятаюцца ствалы, // Там жыве старое права. // Некаторыя звяртаюць увагу на яго шум, // І гэты лес узмацніць новае пакаленне // Для нямецкіх подзвігаў»³ («Да большасці» (*An die Meisten*, 1810)). У вершы «Зялёны лес на нямецкай зямлі» (*Grüner Wald im deutschen Lande*) А. фон Арнім атаясамлівае лес з радзімай. Пачатак верша – гэта ўспамін

³ «Einen Wald doch kenn ich droben, // Rauschend mit den grünen Kronen, // Stämme brüderlich verwoben, // Wo das alte Recht mag wohnen. // Manche auf sein Rauschen merken, // Und ein neu Geschlecht wird stärken // Dieser Wald zu deutschen Werken» [2, S. 159].

лірычнага героя аб ганебных часах паразы і выгнання, фінал – трыўмфальнае вяртанне на радзіму: «Зялёны лес на нямецкай зямлі, // Калі б я мой зноў убачыць цябе, // Зноў адчуць твой халодны подых // Без сораму. // <...> // Нямецкая кроў парвала кайданы, // Моцна стаяць нямецкія горы, // І арол узнімаецца з гнязда // Без сораму»⁴. Сімвалам радзімы таксама выступае галоўнае дрэва немцаў – дуб. Гэтаму дрэву прысвячалі свае лірычныя вершы Ф. Гельдэрлін («Дубы» (*Die Eichbäume*)), Т. Кёрнер («Дубы» (*Die Eichen*)), Ф. Рукерт («Санэты у панцыры» (*Geharnischte Sonetten*, 1813)). Паэт Ф. Рукерт ухваляе Германію як духоўна і фізічна здаровы, напоўнены прыроднай сілай край, параўнаючы яе з дубам: «Ты квітнела, найпрыгажэйшы з усіх дубоў, // Германія, здаровая да самай глыбіні // Калі рымлянін супрацьстаяў табе, // Яго кап'ё не дасягала тваіх галін»⁵.

У патрыятычнай паэзіі часоў антынапалеонаўскіх войнаў вобраз лесу нярэдка злучаны з вайсковай тэмай. Лес можа сімвалізаваць вайсковае адзінства (мноства дрэў як шчыльныя рады жаўнёраў), непакорлівасць ворагу (дрэвы супрацьстаяць непагодзе). Ё. фон Айхендорф у вершы «Цірольскі начны дзор» (*Die Tyroler Nachtwache*, 1810) заклікае: «Як дрэвы ў лесе // Мы будзем трымацца разам»⁶. У вершы «Развітанне егераў» (*Der Jäger Abschied*) паэт называе лес «нямецкім сцягам»: «Тое, у чым мы ціха пакляліся ў лесе, // Мы будзем сумленна выконваць, // Продкі навечна захаваюць нам вернасць: // Нямецкі сцяг, які развіваецца з шолахам: // Шчасця табе! Няхай Бог абараняе цябе, прыгожы лес!»⁷. У вершы «Прускі арол» (*Der preußische Adler*) А. фон Арніма выява войска, якое рушыць з глыбіні нямецкага лесу насустрач ворагу, павінна ажывіць памяць аб легендарных часах супрацьстаяння рымлян і германцаў. Засмучаны і расчараваны лірычны герой бачыць у лесе гняздо арла – сімвала Прусіі: «Сваімі жалобамі я парушаю спакой птушак; // Яны хутка выпадуць з гнязда, // І я іх ніколі не падыму»⁸. У гэтым урыўку размова ідзе аб бясплённасці ляманту аб горкім лёсе германскіх зямель, якія страцілі сваю свабоду: на думку аўтара, слёзы і жалоба без дзеянняў могуць прывесці да гібелі краіны, увасобленай у вобразе арлят (арол – геральдычная птушка Прусіі і сучаснай Германіі). Раптам перад вачыма лірычнага героя праходзяць жаўнеры пад сцягамі з выявай арла, і надзея зноў ажыўляе яго сэрца: «Як быццам на двух крылах //

⁴ «Grüner Wald im deutschen Lande // Könnte ich dich wiedersehen, // Wiederfühlen dein kühles Wehen // Ohne Schande // <...> // Deutsches Blut zerreiß die Bande, // Deutsche Berge stehen feste, // Und der Adler entsteigt dem Neste // Ohne Schande» [3, S. 194].

⁵ «Du blühetest die schönste aller Eichen, // Germania, im tiefsten Kern gesunde; // Als dir der Römer gegenüberstunde, // Könnst' an die Äste dir sein Speer nicht reichen» [4, S. 11].

⁶ «Gleichwie die Stämme in dem Wald // Woll'n wir zusammenhalten» [2, S. 157].

⁷ «Was wir still gelobt im Wald, // Wollen's draußen ehrlich halten, // Ewig bleiben treu die Alten: // Deutsch Panier, das rauschend wallt, // Lebe wohl! // Schirm dich Gott, du schöner Wald!» [2, S. 162].

⁸ «Ich stör die Vögel in dem Wald // Mit meinen Klagen auf; // Sie fallen aus dem Neste bald, // Ich heb' sie nimmer auf» [3, S. 13].

Праплывае міма мяне войска, // Маё сэрца заціхае, мой слых напружваецца, // Сусвет абнаўляецца»⁹.

Лес з'яўляецца адным з асноўных прасторавых элементаў у беларускай народнай карціне сусвету. На думку даследчыка У. Лобача, «у беларускай міфапаэтычнай традыцыі ён выступае хутчэй як станоўчы, сакральны пачатак» [5, с. 297]. Лес насеяны Богам, а не людзьмі, і таму яго знаходжанне ў прыватнай ўласнасці, забарона бедным людзям карыстацца лесам заўсёды здавалася несправядлівым як простаму люду, так і прагрэсіўным прадстаўнікам адукаванай часткі грамадства: «Лес – гэта ж багацце: каму невядома? // Калі ў год каторы не ўродзіць на полі, // Лес будзе ратункам: не дасць анікому // Ад голаду знікнуць ніколі.» [6, с. 125]. Універсальнасць уяўленняў аб лесе як агульначалавечым багацці дэманструе тыпалагічнае падабенства ў сюжетах балад Я. Чачота «Узногі» (1818/1819) і А. фон Арніма «Палясоўшчык» (*Der Förster*, 1820/1831). У баладзе Я. Чачота галеча вымушае бедную сям'ю парушыць панскую забарону і пайсці ў лес. Аднак жорсткі пан карае бацьку за крьдзёж дрэва, маладую дзяўчыну за сабраныя ягады і нават старога дзеда за зламаную галіну. Перад смерцю стары праклінае пана: «Адпомсціць за здзекі ўсе, за нядолю // За гібель сям'і даручаючы Богу» [6, с. 122]. Кара насцігае панскую сям'ю, калі яны прыязджаюць у лес па грыбы і арэхі: усіх знішчае жудасны пажар. Балада А. фон Арніма – гісторыя пра жорсткага палясоўшчыка, які, каб паказаць свёе старанне перад начальствам, пакараў бедную старую. Бабулька без дазволу збірала голле, каб сагрэць хату, дзе ляжала яе хворая ўнучка. Палясоўшчык не толькі забраў дровы, але і здэкаваўся з старой, за што тая пракляла яго. Прышоўшы дадому, палясоўшчык не змог сагрэцца нават каля моцнага агню; ён памёр ад сцюжы, а агонь знішчыў ўсю яго маёмасць. У абедзвюх баладах можна вызначыць шэраг агульных матываў: аўтары ў традыцыйным для рамантыкаў ключы супрацьпастаўляюць недасканалы чалавечы закон і Божую справядлівасць, не асуджаюць парушэнне антыгуманых чалавечых законаў з мэтай выратавання тых, хто пакутуе. Агульным з'яўляецца матыў праклёну, прычым як пана, так і палясоўшчыка праклінаюць менавіта старыя людзі. У гэтым праяўляецца шанаванне рамантыкамі мінулага: старыя людзі бачылі лепшыя, больш справядлівыя часы, Залаты век, і таму менавіта яны маюць маральнае права судзіць маладых за іх загану. Сімвалічным з'яўляецца матыў пакарання грэшнікаў звышнатуральнымі сіламі: сцюжа, ад якой гіне палясоўшчык – сімвал душэўнага холаду, драпежныя птушкі атакуюць пана-драпежніка, агонь – сімвал пекла – знішчае грэшнікаў. Можна сцвярджаць, што, хаця сацыяльную крытыку ў творчасці Чачота трацыцыйна звязваюць з уплывам асветніцтва, асуджэнне сацыяльных заган, абумоўленых развіццём капіталізму, характэрна і для шэрагу твораў нямецкіх рамантыкаў.

⁹ «Doch wie mit zweien Flügel strebt // Ein Kriegesheer herbei, // Mein Herz wird still, mein Ohr sich hebt, // Die Welt wird wieder neu» [3, S. 14].

У творы Я. Баршчэўскага «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» лясная прастора супрацьпастаўляецца прасторы абжытай, чалавечай. Чалавек можа карыстацца ляснымі багаццямі (не толькі ягадамі і грыбамі, но і чароўнымі раслінамі), аднак ён павінен памятаць, што у лесе ён госьць, а не гаспадар, і пачціва ставіцца да лясных насельнікаў. Так, зняважлівае стаўленне героя апавядання «Зухаватыя ўчынкi» Васіля да Лесуна вядзе яго да пагібелі: калі Васілёва гаспадарка пагарэла, то «вяскоўцы паўсюль казалі, што гэта адпомсціў Васілю Лясун, якога ён некалі выцяў каменем, калі ён звяроў і птушак пераганяў з аднаго лесу ў другі» [7, с. 63], і нават таямнічае знікненне хлопца тлумачылі тым, што Лясун завабіў Васіля ў свае нетры.

Я. Баршчэўскаму, як і іншым беларускім аўтарам XIX стагоддзя, не ўласцівае ўхваленне «лясной адзіноты»: сыход чалавека ў лес адбываецца пераважна ў экстрэмальных абставінах. Героі, вымушаныя сысці ад людзей, заўсёды пакутуюць ад разрыва грамадой. Так, «пакутаваў, блукаючы па лесе» [7, с. 72] у воўчым абліччы Марка – герой апавядання «Ваўкалак». Як дзікі звер жыве ў пушчы забойца Хадыка, герой аднайменнай гавэнды У. Сыракомлі. У вершаваным апавяданні Ф. Багушэвіча «Свая зямля» сяляне хаваліся ў пушчы ад ўладаў, каб патаемна маліцца. У лесе, не вытрымаўшы здрады каханага, сканала гераіня балады Я. Чачота «Радзівіл, альбо Заснаванне Вільні».

Чалавек, які трапіць у лес, можа ўступіць ў стасункі з іншасветам. Як адзначае У. Лобач, «у тэкстах Я. Баршчэўскага пазітыўную семантычную нагрузку мае высокі, светлы (зьялены лес)» [5, с. 228], у якім жыве Лясун; побач з сядзібай Завальні расце светлы бярозавы гай. Цёмны лес хавае жахі і спакусы, ён пад уладай дэманічных сіл (апавяданні «Пра чарнакніжніка і пра цмока, што вылупіўся з яйка, знесенага пеўнем», «Вогненныя духі», «Вужыная карона»). Калі ў лесе пануюць светлыя сілы, то ён шчодры да пачцівага чалавека. Нячысты, населены варожымі сіламі лес, як у баладзе Ф. Багушэвіча «Хцівец і скарб на святога Яна» нічога не дорыць чалавеку: «За мілю ж за вёскай ды быў лес заклёты; // А хціўцу жа лес той якраз проці хаты, // Ў тым лесе заклётым не расло нічога, // Праз яго ніколі не ішла дарога; // Баяліся людзі у той лес заходзіць, // А як хто заблудзе, – чорт па тры дні водзіць!» [8, с. 58].

У рамантычнай традыцыі з прасторай лесу звязаны вобраз паляўнічага – свабоднага самотніка, які блукае па свеце. Паляўнічы вандруе паміж абжытым, «чалавечым» сусветам і лесам – брамай у іншасвет, яму вядомыя таямніцы прыроды. У баладзе К. Брэнтана «Паляўнічы да пастуха» (*Der Jäger an den Hirten*) падкрэсліваецца здольнасць паляўнічага ўступаць у кантакт з духамі: «Паколькі я паважваю кожнае жыццё, // Мяне не баяцца духі, // І я пераскокваю праз іх хор // Як чароўны свет, які блукае»¹⁰. Аднак кантакт паляўнічага з іншасветам можа быць

¹⁰ «Wie ich alles Leben ehre, // Scheuen mich die Geister nicht, // Und ich spring durch ihre Chöre // Wie ein irrend Zauberlicht» [10, S. 226].

небяспечным для яго: калі ён страціць душэўны баланс, то можа падпасць пад уладу варожых чалавеку сіл. Так, у навэле Л. Ціка «Рунэнберг» душэўны непакой героя, яго прага дачыніцца да Бясконцага прыводзяць да катастрофы: паляўнічы Крысціян сыходзіць з чалавечага сусвету ў іншасвет, яго маніць лясная чараўніца, якая з жанчыны незямной прыгажосці ператвараецца ў пачварную старую. Герой апавядання Я. Баршчэўскага «Вужыная карона» лоўчы Сцяпан паддаецца дэманічным сілам не па ўласным жаданні, а ад страху перад панскім пакараннем. З дапамогай каханай і з божай дапамогай ён разрывае дамову з нячысцікам, адмаўляецца ад падарунка цёмных сіл – поспеху ў паляванні і сабакі-памагатага. Аднак дэманічныя сілы яшчэ доўга не даюць Сцяпану спакою: «Доўга яшчэ дакучалі вужы неба-раку Сцяпану. Не давалі спакою не толькі дома, але і на гасцінах» [8, с. 70].

У нямецкай рамантычнай традыцыі матыў палявання таксама выступае як метафара кахання, а вобраз паляўнічага набывае эратычнае адценне (балады К. Брэнтана «Паляўнічы да пастуха», А. фон Арніма «Браканьер» (*Wilddieb*), Ё. фон Айхендорфа «Паляўнічыя» (*Jäger*), «Паляўнічы і паляўнічая» (*Jäger und Jägerin*)). Для беларускай літаратуры вызначанага кірунку гэта нетыпова.

Такім чынам, нямецкай і шматмоўнай беларускай рамантычнай традыцыі ўласцівыя матывы лесу як агульнага скарба, лесу як прасторы, дзе магчымы кантакт з іншасветам; у абедзвюх літаратурах прысутнічае вобраз паляўнічага як вандроўніка паміж рэальным і звышрэальным сусветам. Нямецкі рамантычны матыў «лясной адзіноты» нетыповы для шматмоўнай беларускай рамантычнай літаратуры, таму што ён не адпавядае традыцыйным уяўленням беларускага народа аб немагчымасці шчасця ў ізаляцыі ад іншых людзей, ад грамады. Калі ў нямецкай традыцыі лес выступае як калыска і сімвал нацыі, то ў беларускай акцэнт робіцца на лесе як сховішчы і крыніцы рэсурсаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Tieck, L. Phantasius. Eine Sammlung von Märchen, Erzählungen, Schauspielen und Novellen : in 3 Bänden / L. Tieck. – Berlin : Realschulbuchhandlung, 1812. – Band 1. – 516 S.
2. Eichendorff, J. von: Gedichte / J. von Eichendorff. – Berlin : Verlag von Duncker und Humbolt, 1837. – 482 S.
3. Arnim, L. A. v. Ausgewählte Gedichte / L. A. v. Arnim. – Berlin : Edition Holzinger. Berliner Ausgabe, 2013. – 278 S.
4. Rückert, F. Lyrische Gedichte / F. Rückert. – Berlin : Edition Holzinger. Berliner Ausgabe, 2013. – 222 S.
5. Лобач, У. А. Міфалогія прасторы ў творах Яна Баршчэўскага / У. А. Лобач // Сонца тваё не закоціцца, і месяц твой не схаваецца : зборнік артыкулаў па беларусістыцы і багаслоўі ў гонар 80-годдзя з дня нараджэння і 50-годдзя святарства айца Аляксандра Надсана / Уклад. І. Дубянецкая; пад рэд. І. Дубянецкай [і інш.]. – Мінск : Тэхналогія, 2009. – С. 294–308.
6. Чачот, Я. Выбраныя творы / Я. Чачот ; уклад, пер. з польскага, прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск : МФ Беларускі кнігазбор, 1996. – 374 с.

7. Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўскі. – Мінск : Маст. літ-ра, 1990. – 383 с.
8. Багушэвіч, Ф. Выбраныя творы / Ф. Багушэвіч ; уклад. прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск : Бел. навука, 2015. – 445 с.
9. Gedichte der Romantik / Herausgegeben von W. Frühwald. – Ditzingen : Reclam, 2018. – 562 S.